

DEN TYSKA PROPAGANDAN UNDER KRIGET

Av fil. d:r THEDE PALM, Enskede

LICENTIATEN G. Kjellbergs redogörelse för »Den tyska propagandan i Sverige under krigsåren 1939—1945» (S. O. U. 1946: 86) skiljer sig på ett avgörande sätt från andra publikationer i serien Sveriges offentliga utredningar. Den söker utreda vissa sammanhang, men den utmynnar inte i några förslag. Den kartlägger vad som varit, gör ytterst knapphändiga analyser av det föreliggande materialet och nöjer sig i stort sett med att överlämna detta material i väl ordnat skick, för den intresserade läsarens närmare begrundande.

Man har anledning att beklaga den uppläggning av uppgiften, som statsrådet Mossberg förelagt utredningsmannen. Av allt att döma måste denne vara ovanligt kompetent att ej blott ge ut en materialsamling utan framför allt att värdera materialet. Han torde själv flerfaldiga gånger under krigsåren i den ställning, han då uppehöll, haft anledning att företaga analyser och att i varje fall bilda sig en motiverad uppfattning av propagandans metoder och avsikter. Säkert är att han tagit del av sådana analyser, gjorda från annat håll, och att han haft anledning att göra sina reflexioner över dem. Han bearbetade vidare ej blott tysk, utan även engelsk och amerikansk propaganda, kanske även rysk i den mån sådan förekom utanför det kommunistiska partiets egen verksamhet. Han borde alltså nu ha varit mannen att värdesätta den tyska propagandan mot bakgrunden av andra maktens propaganda.

Så har emellertid ej skett, och något ytterligare utnyttjande av säkerhetstjänstens material för att framlägga utslagen av andra maktens propagandaverksamhet kommer enligt vad statsrådet Mossberg meddelat i riksdagen i anledning av professor Herlitz' interpellation ej att ske. Den sistnämnde ifrågasatte som bekant det riktiga i att utnyttja säkerhetstjänstens arkiv för ändamål som ej avsetts med tvångsmedelslagen. Debatten efter interpellation

tionssvaret blev ingående, och här skall endast understrykas, att det ej behövs alltför stor personkännedom för att med stor sannolikhet, på sina håll med full säkerhet, avslöja vilka personer som döljas under av utredningsmannen valda pseudonymer.

En sak som skulle varit särskilt angeläget att ha fått klarare påpekade av utredningsmannen (och som möjligen skulle ha förebyggt en del mindre korrekta slutsatser i pressen) var den, att tyskarnas egna skildringar hem till Berlin av deras propagandas verkningar inte alltid varit korrekta. På sina håll har man vidare efterlyst en statistik över antalet brevskrivare till tyskarna med tacksamma utgjutelser över mottagna propagandaalster och dessa brevskrivares fördelning inom svenska folket. En sådan statistik är givetvis omöjlig att göra upp. Men likafullt skulle man gärna vilja ha haft en uppgift om storleken av det material, ur vilket utdrag nu publicerats. Man skulle också gärna ha velat veta hur djupt propagandan enligt den sakkunnige utredningsmannens åsikt satte sina spår.

Och slutligen: vart syftade propagandan? Enligt statsrådet Mossbergs gjorda uttalanden skulle den ha gått ut på att skapa en femte kolonn i Sverige. I denna form torde omdömet vara alltför onyanserat. Om man, som vanligen sker, med en femte kolonn menar personer vilka i händelse av krig äro villiga att aktivt medverka inom landet till förmån för en viss angripare, kunna sådana personer varken utväljas eller deras landsförrädiska avsikter nämnvärt stärkas genom offentlig propaganda. Utredningsmannen har på ett ställe antytt, att enligt hans mening var avsikten med t. ex. tidningen »Tyska Röster» att man ville upprätthålla kontakt med tysksympatisörer, värva nya sådana och inregistrera dem, möjligen i ett centralregister. Vid en eventuell ockupation skulle man alltså ha haft en »stamtrupp» av tyskvänliga, som man kunnat bygga vidare på. Möjligen var det något dylikt som statsrådet Mossberg åsyftade med sitt uttalande. Alldeles frånsatt den felbedömning, som skulle ha legat till grund för en sådan registrering — tyskvänlighet och landsförräderi under ockupation var dock ej detsamma — måste propagandan ha haft även andra syften. Analysen, som man nu saknar, skulle ha klargjort dessa. Här finns endast möjlighet att peka på några få av dem.

För att börja med den oskyldigaste delen av propagandan är det ju alldeles tydligt att kulturpropagandan i dennas strängaste bemärkelse har haft legitima syften. Det låg vare sig före eller

under kriget något orimligt i att man från tyskt håll ville hävda den tyska kulturens ställning i Sverige, särskilt som man här mötte en värdig konkurrent i den likaledes legitimt arbetande British Council. I huvudsak kan det väl efter lic. Kjellbergs utredning också sägas, att åtminstone Deutsches wissenschaftliches Institut i första hand ej arbetade med andra mål i sikte än dem det gav sig ut för att representera, detta trots att en funktionär befanns ha överträtt sina befogenheter och följaktligen utvisades. Man ville öka kännedomen om tyskt språk och tysk kultur och underlätta de genom kriget försvårade förbindelserna mellan svenska och tyska vetenskapsmän och vetenskapliga institutioner, förbindelser som det vore meningslöst att nu förneka att de funnits eller att de varit livaktiga. En annan sak är att kulturpropagandan även utnyttjades politiskt, och härvid visade det sig hur långt man felbedömt sina möjligheter. Ju längre kriget varade och ju mer svenska folket fick klart för sig hur Tyskland uppträdde i ockuperade länder, särskilt Norge, desto mera blev en kulturpropaganda hopplös. Tysk kultur, i den betydelse ordet har i Sverige, kunde ej hävda sig gentemot tysk politik, och efter den senare blev Tyskland bedömt. »Kulturblockaden» av Tyskland blev det enda tänkbara uttrycket för den svenska reaktionen mot den barbariska tyska politiken.

Filmpropagandan kan, om det t. ex. gällde att med filmer av typen »Det gåtfulla leendet» konkurrera med amerikansk film, bedömas på liknande sätt. Men en annan typ av filmer betraktades både på tyskt och svenskt håll allvarligare. En film sådan som »Sieg im Westen» visades i Sverige i klar avsikt att understryka den tyska krigsmaktens oöverbannelighet. Det var för den skull i och för sig intet fel att svenska officerare gingo för att se denna och liknande filmer. Tvärtom skulle det ha varit att sticka huvudet i busken, om de ej utnyttjat varje tillfälle att få ett begrepp om sin presumtiva motståndares effektivitet och taktiska metoder. Men otvivelaktigt nådde denna filmpropaganda på många håll sina för Sverige farliga mål: det fanns åskådare även bland officerarna som stärktes i sin tro att motstånd mot tyskarna vore i längden hopplöst. Hos andra försvagades försvarsviljan kanske mindre, men likafullt stärktes deras tvivel. På svenskt håll var man fullt medveten härom. Det var sålunda riktigt handlat då Sveriges biografägareförbund, för övrigt på initiativ av informationsstyrelsen, beslöt att förbjuda sina medlemmar att upplåta lokaler för visning av ocensurerad film. För-

budet kringgicks på olika sätt, men detta slag av propaganda led otvivelaktigt härigenom starkt avbräck.

Radiopropagandan kunde däremot ej hindras genom ingripande från svenskt håll. Utredningsmannen har berett den ett förhållandevis stort utrymme, och sannolikt har väl hans mening varit att den verkat effektivt. Man får emellertid genom honom veta för litet om vad sändningarna innehållit för att kunna bilda sig en grundad uppfattning om vart de särskilt syftat. Ett är säkert: den grova antisemitiska propaganda, som när den kom till Sverige i tryckt form tydligen stoppades av säkerhetstjänsten, nådde obehindrat fram genom etern. Genom sin väl genomförda »kundtjänst» höll sig också Königsbergstradion underrättad om vad dess lyssnare önskade höra. Ett i längden verksamt motmedel var naturligtvis för kritiska lyssnare TT:s sakliga nyhetstjänst. För mindre kritiska lyssnare kunde man möjligen ha tänkt sig svenska mycket populära program, systematiskt placerade på den utländska stationens tider. Man borde för övrigt undersöka, om inte det förhållandet att den starka tyska stationen på vissa håll i landet helt enkelt hördes bättre än de svagare svenska lokalsändarna påverkade lyssningsfrekvensen. Var det så, har man anledning att draga slutsatser för framtiden.

Vad som förvånar är hur tyskarna in i det sista lade ned oportionerligt mycket pengar och arbete på att tillverka och sprida tryckt propaganda. Tyska legationen hade säkert rätt när den ibland protesterade i Berlin: Sverige kunde man inte vinna genom en propaganda avsedd närmast för balkanfolken. Grovheten och omdömeslösheten var särskilt i flygbladen alltför uppenbar. Avsikterna kan man tydligt studera. En var att nedsätta England i svenska ögon. Boerkriget och mycket annat drogs fram för ändamålet. Särskilt fäster man sig emellertid vid att propagandan spreds på ett systematiskt och skickligt sätt. Man hade lantbrukares adresser förtecknade, och till dem sändes broschyrer om tyska mönstergårdar. Man hade präster, och de fingo veta hur ryssarna förstört kyrkor. Hur mycket som än hamnade i papperskorgarna fortsatte man oförtrutet att sända sitt material. Ty även de tyska instanserna i Stockholm måste ha vetat, hur litet av denna propaganda som nådde ett verkligt mål. Exemplet ger tidskriften »Tyska Röster». Denna kan betecknas som välredigerad, fastän ganska tråkig. Den sändes i oktober 1942 ut gratis i 60,000 exemplar. Kostnaderna blevo till sist för stora. Man beslöt att från 1943 taga ett prenumerationspris av sex kronor. Följden

blev, att 835 prenumeranter anmälde sig. Som propaganda var tidskriften uppenbarligen misslyckad.

Att däremot »Signal» blev en succé och såldes i så stor utsträckning (maximiupplaga 50,000 ex.) är i första ögonblicket förvånande. Den skulle tydligen kräva sin egen analys.

Särskilt bör man i lic. Kjellbergs redogörelse uppmärksamma kapitlet om tyskinfluerade nyhetsbyråer i Sverige. Förekomsten av sådana är att betrakta som en synnerligen allvarlig företeelse. De tidningar, som abonnerade på dessa byråers material, kunde omöjligt veta vilka intressen som stodo bakom dem. Av en nyhetsbyrå har man rätt att fordra att den ej uppträder under falskt namn. Förhållandet synes kunna aktualisera behovet av en lagstiftning liknande den schweiziska, enligt vilken nya nyhetsbyråer under vissa omständigheter måste söka tillstånd för att få driva sin verksamhet.

Man kan som sagt beklaga, att utredningsmannens egna meningar om propagandans mål och verkningar ej blivit framlagda. Inom den alltför snäva ram som hans redogörelse nu föreligger, är den emellertid en nyttig bok. Den ger ett samlat intryck av en välorganiserad propagandaapparats uppläggning, men tyvärr också skrämmande exempel på hur den tyska propagandan fått gensvar inom okritiska kretsar av svenska folket.